

Право на життя у рішеннях Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини¹

О. Моткова

студентка Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена дослідженню проблеми визначення та змісту права на життя у рішеннях Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини. Автор аналізує національні нормативно-правові акти у їх співвідношенні, рішення Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини, а також пропозиції щодо розуміння права людини на життя та його змісту.

Ключові слова: право на життя, право на збереження життя, право на розпорядження життям, право на смерть, Конституційний Суд України, Європейський суд з прав людини.

Конституцією України людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку проголошено найвищою соціальною цінністю. Проблеми охорони та захисту права на життя потребують постійної уваги з боку держави. У демократичних державах роль органів конституційної юстиції полягає у гарантуванні верховенства Основного Закону держави на всій території, крім того, діяльність конституційних судів сприяє однаковому правозастосуванню та праворозумінню. Гарантом однакового застосування та тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція), прийнятої в 1950 році, виступає Європейський суд з прав людини (далі — ЄСПЛ). Тлумачення норм, що гарантують та забезпечують захист права на життя, має бути однозначним, зважаючи на особливий статус такого права людини. У національному законодавстві існує досить велика кількість прогалин та неточностей, що породжують гостру дискусію навколо вказаного питання. Таким чином, практика Конституційного Суду України (далі — КСУ) та ЄСПЛ має принципове значення у розв'язанні проблеми розуміння права на життя.

Серед сучасних вітчизняних наукових досліджень, присвячених проблематиці особистих немайнових прав у цілому та праву на життя, варто назвати таких авторів та їх наукові праці: Т. Лісніча («Захист особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи (право на життя, здоров'я, свободу та особисту недоторканність»)), С. Булеца («Право фізичної особи на життя та здоров'я як об'єкт цивільно-правової регламентації: порівняльно-правовий аналіз регулювання в Україні, Угорській, Словацькій та Чеській республіках»), А. Соловійов («Право людини на життя: цивільно-правові аспекти»). На жаль, магістральне спрямування перерахованих винятково актуальних та цікавих дослі-

¹ Стаття публікується на правах переможця конкурсу, проведеного Конституційним Судом України 8–12 грудня 2014 року в рамках Всеукраїнського тижня права.

джень не охоплює проблематику тлумачення права на життя у рішеннях КСУ та ЄСПЛ, а тому комплексного дослідження зазначених питань не проводилось.

При написанні статті за мету було поставлено здійснити аналіз окремих положень Конституції України, Цивільного кодексу України, Основ законодавства України про охорону здоров'я, Конвенції, рішень КСУ, ЄСПЛ у їх співвідношенні, виявити закономірності та суперечності і на підставі цього визначити зміст і поняття права на життя.

Поняття права на життя та його ознаки. Аналізуючи підходи до розуміння категорії «право» зазначимо, що право людини на життя не є типовим для розуміння у його об'єктивному значенні. Право людини на життя є природним, його набуття та реалізація не залежить від формального закріплення. Ми можемо говорити про об'єктивне право людини на життя лише у частині санкцій за обмеження суб'єктивного права стосовно норм, що гарантують достатній життєвий рівень, правил надання медичної допомоги тощо. Варто зазначити, що всі норми права, які так чи інакше стосуються забезпечення права людини на життя, не можуть мати диспозитивний характер. Проблема ж визначення суб'єктивного права на життя полягає у відсутності єдності у поглядах щодо його змісту, елементів, моменту його початку та припинення.

КСУ у своїх рішеннях не дає власного визначення поняття права на життя, натомість опосередковано аналізує його зміст та зазначає засади конституційного забезпечення. У Рішенні КСУ від 29 грудня 1999 року № 11-рп/99 (справа про смертну кару)¹ зазначено, що ключовим у визнанні права людини на життя за Конституцією України є положення, згідно з яким це право є невід'ємним (частина перша статті 27), невідчужуваним та непорушним (стаття 21). Право на життя належить людині від народження і захищається державою. Крім того, у Рішенні вказується, що за своїм змістом положення частини другої статті 22 Конституції України передбачають, з одного боку, обов'язок держави гарантувати конституційні права і свободи, насамперед право людини на життя, а з другого — утримуватись від прийняття будь-яких актів, які призводили б до скасування конституційних прав і свобод, а отже, і права людини на життя. Якщо тлумачити буквально використання слова «насамперед» стосовно права на життя у тексті Рішення, можна дійти висновку, що КСУ вказує на певний пріоритет згаданого права людини. Цю тезу можна продовжити положенням із Рішення ЄСПЛ, у якому зазначено: «Стаття 2 Конвенції захищає право... без якого користування будь-якими правами і свободами, гарантованими Конвенцією, було б ілюзорним»². А отже, можна зробити висновок, що право на життя — основоположне право людини, у його основі міститься особливе благо — життя людини.

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190¹ Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) від 29 грудня 1999 року № 11-рп/99 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99>

² *Pretty v. The United Kingdom*: Judgment of 29 April 2002 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-60448>

Системний аналіз рішень КСУ та ЄСПЛ дає підстави зауважити, що судові інстанції досить обережно ставляться до визначення поняття «право на життя», обмежуючись цитуванням положень національного законодавства та Конвенції, і дозволяє виокремити такі ознаки права на життя: невід'ємність (право на життя є природним, а тому не може бути свавільно припинене та обмежене); невідчужуваність (належить людині від народження та невідривно пов'язане із носієм); непорушність (не може бути порушене, позбавлення життя людини карається законом); пріоритетність (Конституція України проголосила життя та здоров'я людини найвищою соціальною цінністю); загальність (право на життя належить кожній людині в рівній мірі); гарантованість державою (право людини на життя охороняється законом). До названих ознак можна додати природне право людини (людина набуває це право з моменту народження та сама вирішує, як ним розпоряджатися); немайнове (не містить майнового змісту); особисте (здійснюється власне людиною, без волі інших осіб та держави); імперативність (норми, які покликані забезпечувати та охороняти право людини на життя, є імперативними); публічно-правовий порядок захисту (норми, які визначають процедуру захисту права на життя, а також містять санкції за порушення такого права людини, містяться у Кримінальному кодексі України, Кодексі України про адміністративні правопорушення та процесуальних кодексах).

Принциповим для розуміння основоположного права людини на життя є визначення моменту початку та припинення життя. Зазначене питання не було предметом розгляду КСУ. Згідно з положеннями статті 269 Цивільного кодексу України особисті немайнові права належать кожній фізичній особі від народження або за законом. Положення Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року № 2402–III закріплюють, що кожна дитина має право на життя з моменту визначення її живонародженою та життєздатною за критеріями Всесвітньої організації охорони здоров'я.

ЄСПЛ сформував досить однозначну правову позицію стосовно моменту виникнення життя. У справі «Во проти Франції» (*Vo v. France*)¹ дії лікаря, які призвели до переривання вагітності, були виправдані. Суд аргументував свою позицію тим, що утробний плід, який не є людською істотою, не підпадає під захист кримінального права. Показовим є й рішення у справі «Патон проти Сполученого Королівства» (*Paton v. UK*)², у якому ЄСПЛ констатував, що стаття 2 не гарантує абсолютного права ненародженої дитини на життя, а потреби матері мають пріоритет над потребами ще ненародженої дитини. Суд зазначив: «Враховуючи, що досліджені конвенційними інститутами закони про аборти різних країн не визнають ненароджену дитину «особою», яка прямо підпадає під захист статті 2 Конвенції, Суд дійшов висновку, що, якщо у ненародженого є право на життя, це право явно обмежене інтересами його матері».

У рішеннях ЄСПЛ відсутня чітка позиція щодо моменту припинення права на життя. Національне законодавство пов'язує момент визнання особи померлою зі смертю головного мозку, що є загальноприйнятим і в юридичній доктрині.

¹ *Vo v. The France*: Judgment of 8 July 2004 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-61887>

² *Paton v. United Kingdom*: Judgment of 01 January 1980 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-58975>

Зміст права на життя. Відповідно до Академічного тлумачного словника поняття «зміст» можна розглядати у двох площинах: 1) суть, внутрішня особливість чого-небудь; 2) перелік розділів, частин, елементів¹. Право людини частіше розглядають у першій площині. Це пояснюється тим, що, як правило, право людини не диференціюють на складові елементи. Проте, на нашу думку, право людини на життя може розглядатися в обох зазначених площинах. На підтримку вказаної позиції можна навести приклад з Рішення КСУ від 29 січня 2008 року № 2-рп/2008², у якому зазначено, що право заробляти собі на життя є невід'ємним від права на саме життя, з чого можна зробити висновок, що КСУ веде мову про елемент права на життя (як його складову).

Ми пропонуємо диференціювати право людини на життя на дві складові: право на збереження життя і право на розпорядження життям.

Звернемося до аналізу кожного із зазначених елементів із посиланням на відповідні позиції КСУ та ЄСПЛ за їх наявності.

Право на збереження життя. Право на збереження життя, як правило, розглядається лише в межах права на захист життя. На нашу думку, таке розуміння можна розширити і визначити право на збереження життя як гарантовані державою юридичні можливості щодо створення умов для природного існування людини як живої істоти. Таким чином, до обсягу поняття «право на збереження життя» необхідно включати такі елементи: право на народження, на захист життя, на достатній життєвий рівень, на охорону здоров'я, на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

Право на захист життя є найбільш деталізованим у доктрині та практиці ЄСПЛ у розумінні статті 2 Конвенції. Аналізуючи національне законодавство та відповідні рішення ЄСПЛ, робимо висновок, що такий захист може здійснюватись у двох формах (залежно від суб'єкта): а) державний захист; б) захист людиною-носієм права на життя (самозахист). Особливу увагу ЄСПЛ приділив саме обов'язку держави захищати право людини на життя, що відповідає положенням статті 2 Конвенції, і, відповідно, положенням Конституції України. Згідно з позицією ЄСПЛ, «перше речення пункту 1 статті 2 зобов'язує державу не лише утриматись від навмисного і незаконного позбавлення життя, а й зобов'язує її також вживати необхідних заходів щодо охорони життя тих, хто перебуває під її юрисдикцією»³. Таким чином, на держави покладаються дві форми обов'язків: 1) утримання від порушення права людини на життя — негативні; 2) гарантування і забезпечення охорони та захисту права на життя — позитивні. Стосовно позитивних обов'язків,

¹ Тлумачний словник української мови : в 11 томах. — Т. 3, 1972. — С. 624.

² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 52 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про особливості звільнення з посад осіб, які суміщають депутатський мандат з іншими видами діяльності» та конституційним поданням 89 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень пункту 2 частини другої статті 90 Конституції України, статті 5 Закону України «Про особливості звільнення з посад осіб, які суміщають депутатський мандат з іншими видами діяльності» (справа про звільнення народних депутатів України з інших посад у разі суміщення) від 29 січня 2008 року № 2-рп/2008 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12>

³ L. C. D. v. United Kingdom: Judgment of 9 June 1998 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-58176>

ЄСПЛ зазначає, що «стаття 2 Конвенції зобов'язує державу забезпечити право на життя шляхом закріплення кримінально-правових положень щодо припинення злочинів проти особистості, реалізація яких забезпечується державним апаратом, створеним з метою попередження, припинення і покарання за порушення зазначених положень»¹. У практиці ЄСПЛ до позитивних обов'язків віднесено і проведення ефективного розслідування (як приклад, справа «Кайя проти Туреччини» (Kaaya v. Turkey): «Обов'язок захищати життя передбачає наявність дієвої форми офіційного розслідування випадків позбавлення життя, у тому числі, внаслідок застосування сили представниками влади. ...Порушення статті 2, оскільки обов'язок захищати право на життя вимагає незалежного і всебічного розслідування в усіх випадках»².

Щодо самозахисту права на життя, то рішення ЄСПЛ здебільшого присвячені питанню пропорційності та адекватності застосованої сили, що спричинила заподіяння шкоди. ЄСПЛ у справі «Стюарт проти Сполученого Королівства» (Stewart v. UK) визначає «абсолютно необхідну силу» як силу, яка є «суворо співрозмірною досягненню правомірної мети»³. У своєму Рішенні «МакКан та інші проти Сполученого Королівства» (McCann and Others v. UK) ЄСПЛ застосовує вказану правову позицію таким чином: «...Беручи до уваги невірне врахування можливості помилок у своєму розвідувальному аналізі військовослужбовцями, Суд не впевнений, що позбавлення життя трьох терористів являло собою застосування сили, яка була виключно необхідною для захисту людей від протиправного насильства у значенні пункту "а" частини 2 статті 2 Конвенції. Відповідно Суд вважає, що мало місце порушення статті 2 Конвенції»⁴. Іншим прикладом є Рішення у справі «Діаз Руано проти Іспанії» (Diaz Ruano v. Spain)⁵. За матеріалами справи, під час проведення допиту підозрюваний відкрив вогонь по поліцейських. У відповідь офіцер поліції вистрілив у підозрюваного й застрелив його. Відповідно до Рішення дії офіцера підпадають під пункт «а» частини 2 статті 2, оскільки вони були необхідні виключно для самозахисту.

Дотримуючись власної точки зору стосовно елементарної природи права на життя, ми пропонуємо розглядати право на звернення до суду за захистом порушених прав як окрему форму захисту. Таким чином, може бути забезпечений захист таких елементів: право на достатній життєвий рівень, на охорону здоров'я, на безпечне для життя і здоров'я довкілля, на охорону здоров'я та інші права.

Стаття 48 Конституції України закріплює, що кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло. Це право слід розглядати у двох взаємопов'язаних аспектах: з одного

¹ Cemil Kilic v. Turkey: Judgment of 23 March 2000 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-58524>

² Kaaya v. Turkey: Judgment of 19 February 1998 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-58138>

³ Stewart v. UK: Judgment of 10 July 1984 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-73738>

⁴ McCann and others v. UK: Judgment of 27 September 1997 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57943>

⁵ Diaz Ruano v. Spain: Judgment of 26 April 1994 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-67132>

боку, держава створює умови, за яких кожна здорова, дієздатна людина має реальні можливості забезпечити такий рівень свого життя, який відповідає її уявленням, а з другого — держава зобов'язана використовувати всі свої матеріальні, політичні, організаційні та інші ресурси задля забезпечення достатнього життєвого рівня соціально незахищених верств населення¹. Таким чином, у загальному вигляді, ми можемо диференціювати право на достатній рівень як: а) право на працю; б) право на соціальний захист.

Визначене статтею 43 Конституції України право на працю КСУ у своєму Рішенні від 29 січня 2008 року № 2-рп/2008² розглядає як природну потребу людини своїми фізичними і розумовими здібностями забезпечувати своє життя. Це право передбачає як можливість самостійно займатися трудовою діяльністю (індивідуально-трудова діяльність, фермерство тощо), так і можливість працювати за трудовим договором чи контрактом. ЄСПЛ включає до права мирного володіння своїм майном виплати за трудовим договором та інші виплати. Для прикладу, у справі «Баландіна проти України»³ встановлено порушення статті 1 Першого протоколу щодо мирного володіння своїм майном, коли справа стосувалась заборгованості щодо виплати заробітної плати.

Відповідно до Основного Закону України кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло, пенсії, інші види соціальних виплат. На думку КСУ, у Рішенні від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012⁴ положення цих статей Основного Закону України конкретизують конституційне визначення України як соціальної держави, що передбачає участь суспільства в утриманні тих осіб, які через непрацездатність або з інших незалежних від них причин не мають достатніх засобів для існування. У Рішенні від

¹ Мацюкін В. В. Окремі аспекти права громадян України на достатній життєвий рівень у системі основних соціальних прав і свобод людини і громадянина // Державне будівництво і місцеве самоврядування. — 2007. — № 14. — С. 148–157.

² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 52 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про особливості звільнення з посад осіб, які суміщають депутатський мандат з іншими видами діяльності» та конституційним поданням 89 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень пункту 2 частини другої статті 90 Конституції України, статті 5 Закону України «Про особливості звільнення з посад осіб, які суміщають депутатський мандат з іншими видами діяльності» (справа про звільнення народних депутатів України з інших посад у разі суміщення) від 29 січня 2008 року № 2-рп/2008 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-08>

³ Баландіна проти України : Рішення Європейського суду з прав людини від 6 грудня 2007 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_370

⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/v003p710-12>

26 грудня 2011 року № 20-рп/2011¹ КСУ зазначив, що розміри соціальних виплат залежать від соціально-економічних можливостей держави. Відповідно до правової позиції КСУ соціально-економічні права не є абсолютними. ЄСПЛ у Рішенні у справі «Ейрі проти Ірландії»² також констатував, що здійснення соціально-економічних прав людини значною мірою залежить від становища в державах, особливо фінансового. Такі положення поширюються й на питання допустимості зменшення соціальних виплат, про що зазначено в Рішенні у справі «Кйартан Асмундсон проти Ісландії»³.

Право на охорону здоров'я гарантується статтею 49 Конституції України. До змісту права на охорону здоров'я, як правило, включаються: право на медичну допомогу, на медичне страхування, на інформацію про стан свого здоров'я, на таємницю про стан здоров'я (медичну таємницю).

КСУ у Рішенні від 25 листопада 1998 року № 15-рп/98 тлумачить обсяг поняття медична допомога: «...поняттям «медична допомога» переважно охоплюються лікування, профілактичні заходи, які проводяться при захворюваннях, травмах, пологах, а також медичний огляд та деякі інші види медичних робіт»⁴. У Рішенні від 29 травня 2002 року № 10-рп/2002 КСУ тлумачить поняття «безоплатність»: «У словосполученні “медична допомога надається безоплатно” ... означає, що індивід, який отримує таку допомогу у державних і комунальних закладах охорони здоров'я, не повинен відшкодовувати її вартість ні у вигляді будь-яких платежів, ні у будь-якій формі незалежно від часу надання медичної допомоги»⁵. На думку КСУ, вказане положення не забороняє і можливості надання громадянам медичних послуг, які виходять за межі медичної допомоги, у зазначених закладах за окрему плату. Перелік таких платних послуг не може втручатися у межі безоплатної медичної допомоги і відповідно до вимог пункту 6 частини першої статті 92 Конституції України має встановлюватись законом.

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів України, 53 народних депутатів України і 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» від 26 грудня 2011 року № 20-рп/2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-11>

² Airey v. Ireland: Judgment of 9 October 1979 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57420>

³ Kjartan Asmundsson v. Island: Judgment of 12 October 2004 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-67030>

⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 66 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку платних послуг, які надаються в державних закладах охорони здоров'я та вищих медичних закладах освіти» (справа про платні медичні послуги) від 25 листопада 1998 року № 15-рп/98 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-98>

⁵ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 49 Конституції України «у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно» (справа про безоплатну медичну допомогу) від 29 травня 2002 року № 10-рп/2002 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/go/v010p710-02

Практика ЄСПЛ у справах про надання неналежної медичної допомоги є одно-значною. Прикладом є Рішення у справі «Яковенко проти України»¹, у якому ненадання своєчасної і належної медичної допомоги заявнику з ВІЛ і туберкульозом прирівнюється до нелюдського і такого, що принижує гідність, поводження, і аналогічне Рішення у справі «Коваль проти України» (Koval v. Ukraine)², де, констатувавши відсутність достатнього рівня медичної допомоги, ЄСПЛ визнав порушення статті 3 Конвенції.

У Рішенні КСУ від 30 жовтня 1997 року № 5-зп³ закріплено, що медична інформація, тобто свідчення про стан здоров'я людини, історію її хвороби, про мету запропонованих досліджень і лікувальних заходів, прогноз можливого розвитку захворювання, в тому числі й про наявність ризику для життя і здоров'я, за своїм правовим режимом належить до конфіденційної, тобто інформації з обмеженим доступом. Лікар зобов'язаний на вимогу пацієнта, членів його сім'ї або законних представників надати їм таку інформацію повністю і в доступній формі. В особливих випадках, як і передбачає частина третя статті 39 Основ законодавства України про охорону здоров'я, коли повна інформація може завдати шкоди здоров'ю пацієнта, лікар може її обмежити. Крім того, КСУ розмежував поняття «медична інформація» та «лікарська таємниця»: «...використання відомостей, що стосуються лікарської таємниці — інформації про пацієнта, на відміну від медичної інформації — інформації для пацієнта...». У контексті вказаного питання варто звернути увагу на Рішення ЄСПЛ у справі «M. S. проти Швеції»: «Охорона даних особистого характеру, і особливо медичних даних, має основоположне значення для здійснення права на повагу до приватного та сімейного життя. Дотримання конфіденційності відомостей про здоров'я становить основний принцип правової системи всіх держав — учасниць Конвенції»⁴.

Що стосується права на медичне страхування, то КСУ у Рішенні від 29 травня 2002 року № 10-рп/2002 зазначає, що частина перша статті 49 Конституції України закріплює право кожного на медичне страхування, тобто не обов'язкове, а добровільне медичне страхування громадян. Стосовно державного медичного страхування, то його запровадження не суперечитиме конституційному припису «у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно» лише у тому разі, коли платниками обов'язкових страхових платежів (внесків) будуть організації, установи, підприємства, інші господарюючі суб'єкти, які займаються підприємницькою діяльністю, державні фонди тощо.

¹ Яковенко проти України : Рішення Європейського суду з прав людини від 25 січня 2008 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_438

² Коваль проти України : Рішення Європейського суду з прав людини від 19 жовтня 2006 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_143

³ Рішення Конституційного Суду України у справі щодо офіційного тлумачення статей 3, 23, 31, 47, 48 Закону України «Про інформацію» та статті 12 Закону України «Про прокуратуру» (справа К. Г. Устименка) від 30 жовтня 1997 року № 5-зп [Електронний ресурс]. — Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-97

⁴ M. S. v. Sweden: Judgment of 27 August 1997 [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-58177>

Конвенція не містить статті, яка гарантувала б право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, але ЄСПЛ керується низкою статей, що забезпечують захист права на життя, на повагу до приватного життя тощо. Показовим є Рішення у справі «Дубецька та інші проти України»¹. ЄСПЛ встановив порушення статті 8 Конвенції у зв'язку з тим, що держава не надала належного пояснення невжиттю протягом більш ніж двадцять років заходів для переселення заявників або вирішення їх ситуації іншим чином. Інший приклад — Рішення у справі «Грімковська проти України»², де ЄСПЛ встановив порушення статті 8 Конвенції у зв'язку з недотриманням справедливого балансу між інтересами заявниці та інтересами суспільства, оскільки держава не змогла довести, що до використання дороги по вулиці Ч. як автомагістралі було здійснено адекватне екологічне дослідження наслідків такого використання та в подальшому проведено належну екологічну політику.

Право на розпорядження життям. Другим елементом права на життя ми вважаємо право на розпорядження життям, під яким пропонуємо розуміти можливість самостійно та на власний розсуд вирішувати питання щодо можливості піддання себе ризику, а також прискорення біологічної смерті. До права на розпорядження життям включаємо такі елементи: право на відмову від лікування, на смерть.

У вирішенні справ, які стосуються відмови від лікування, ЄСПЛ використовує звичну практику та, як правило, включає таке право до юрисдикції статті 8 Конвенції. Як приклад, можна послатися на Рішення у справі «Гласс проти Сполученого Королівства», у якому Суд визнав порушення статті 8 Конвенції внаслідок рішення органів влади не брати до уваги заперечення заявниці проти запропонованого медичного заходу за умов відсутності відповідного судового санкціонування³.

Законодавство України не містить положень, які прямо закріплювали б обмеження права на відмову від медичної допомоги смертельно (невиліковно) хворих. Це право може бути обмежене лише у випадках обов'язкового лікування та у разі, якщо стан хворого не дозволяє йому надати свою згоду на медичне втручання. У випадку лікування смертельно хворого (зважаючи на заборону в Україні евтаназії) складається парадоксальна ситуація: медичні працівники не мають права виконати свій обов'язок — припинити будь-які профілактичні, діагностичні, лікувальні та реабілітаційні заходи. Зазначена проблема могла б бути предметом розгляду КСУ. Окреслення цього питання вимагає вести мову про право на смерть. ЄСПЛ досить категорично висловився стосовно наявності можливості позбавлення життя за бажанням людини у розумінні статті 2 Конвенції. У справі «Претті проти Сполученого Королівства» (Pretty v. UK) Суд висловився таким чином: «Змістом усіх справ, які поставали перед Судом, був обов'язок держави захищати життя. Суд переконаний, що “право на життя”, гарантоване статтею 2 Конвенції, не може тлумачитися в негативному аспекті. ...Якщо ці аспекти визнані

¹ Дубецька та інші проти України : Рішення Європейського суду з прав людини від 10 травня 2011 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_689

² Grimkovskaya v. Ukraine: Judgment of 21 July 2011 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-105746>

³ Glass v. UK: Judgment of 9 March 2004 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-61663>

настільки фундаментальними для людського існування, що вони вимагають захисту від втручання держави, вони можуть бути відображені в правах, гарантованих іншими статтями Конвенції чи в інших міжнародних актах з прав людини»¹.

Системний аналіз рішень дає змогу зробити висновок, що КСУ у своїх рішеннях аналізує ознаки та елементи права на життя, а ЄСПЛ зосередив увагу на діях держави щодо запобігання порушенню такого права, його захисту. Практика КСУ присвячена таким елементам права на життя: право на достатній життєвий рівень, на охорону здоров'я (в аспекті права на медичну допомогу, на інформацію про стан здоров'я, на збереження таємниці про стан здоров'я, на медичне страхування); практика ЄСПЛ охоплює процесуальні питання здійснення та захисту всіх елементів права на життя. Захист прав людини, не передбачених Конвенцією, здійснюється шляхом апелювання до інших статей, шляхом включення до обсягу інших прав (як правило, статті 2 та 8 Конвенції). Таким чином, положення Конституції України і Конвенції, рішення КСУ та ЄСПЛ становлять єдину систему, що сприяє однаковому праворозумінню. Офіційне тлумачення Конституції — один із засобів її правової охорони. Однакове правозастосування та правова визначеність сприятиме ефективному захисту конституційного права на життя.

Вивчення правових позицій КСУ та ЄСПЛ дає змогу пропонувати власне визначення права на життя — природне, невід'ємне, загальне особисте немайнове право, що є комплексом юридичних можливостей людини щодо розпорядження власним життям та його збереження. До змісту права на життя пропонуємо включати право на збереження життя та право на розпорядження життям. Право на збереження життя — це гарантовані державою юридичні можливості щодо створення умов для природного існування людини як живої істоти. До обсягу права на збереження життя включаємо такі елементи: право на народження, на захист життя, на достатній життєвий рівень, на охорону здоров'я, на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Право на розпорядження життям — можливість самостійно та на власний розсуд вирішувати питання щодо можливості піддання себе ризику, а також прискорення біологічної смерті. До права на розпорядження життям включаємо такі елементи: право на відмову від лікування, право на смерть.

Моткова О. Право на жизнь в решениях Конституционного Суда Украины и Европейского суда по правам человека. *Статья посвящена исследованию проблемы определения и содержания права на жизнь в решениях Конституционного Суда Украины и Европейского суда по правам человека. Автор анализирует национальные нормативно-правовые акты в их соотношении, решения Конституционного Суда Украины и Европейского суда по правам человека, а также предложения относительно понимания права человека на жизнь и его содержания.*

Ключевые слова: *право на жизнь, право на сохранение жизни, право на распоряжение жизнью, право на смерть, Конституционный Суд Украины, Европейский суд по правам человека.*

¹ *Pretty v. The United Kingdom: Judgment of 29 April 2002* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-60448>

Motkova O. The right to life in the jurisprudence of the Constitutional Court of Ukraine and the European Court of Human Rights. *The article investigates the problem of the definition and content of the right to life in the jurisprudence of the Constitutional Court of Ukraine and the European Court of Human Rights. The author analyzes the national normative and legal acts in their interrelationship, the decisions of the Constitutional Court of Ukraine and the judgments of the European Court of Human Rights, as well as proposals concerning understanding of the human right to life and its content.*

Key words: *right to life, right to preservation of life, right to dispose of one's life, right to death, the Constitutional Court of Ukraine, the European Court of Human Rights.*